

za jugoslovansko državo, ki so ga v okviru Habsburške monarhije od obnovitve parlamentarnega življenja maja 1917 vodili slovenski katoliški politiki in je edino v deželah s slovenskim prebivalstvom dobilo resnično množičen obseg, bližalo svojemu cilju. Lukan je v knjigi (pa tudi na tiskovni konferenci v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti) v tej zvezi posebej opozoril na komentar graške Tagespost, ki je ugotavljala, da so slovanski politiki v Cislajtaciji v zadnjih dveh letih vojne v zavzemanju za svoje cilje po vztrajnosti in spretnosti daleč prekašali nemške. »S tem se da vsaj deloma pojasniti, da je voditeljem Slovencev uspelo ta majhni narodič, ki tvori le 4,4 % celotnega prebivalstva avstrijske državne polovice, privedi v komaj eni generaciji iz niča do politične veličine, ki je v obratnem sorazmerju s številom njegovih pripadnikov«, je 17. aprila 1918 zapisala Tagespost. Toda slovenski politični voditelji, ki so ves čas zavzemanja za uresničitev majske deklaracije, kot poudarja Lukan, zastopali »unitarno stališče« o enotnem jugoslovanskem narodu, o prihodnji ureditvi nove večnacionalne države, h kateri so težili, in o prihodnjih odnosih med narodi, s katerimi so se združevali, vse do oktobra 1918 še niso resneje razmišljali. Proces jugoslovanskega združevanja je v tej luči bolj ali manj neizogibno potekal drugače, kot so pričakovali in si želeli.

Kot v uvodu omenja avtor, bo na Dunaju izšla tudi nemška različica knjige, naslov slovenske izdaje *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«?* pa je povzel iz govora slovenskega državnega poslanca Ivana Benkoviča v dunajskem državnem zboru 10. oktobra 1918, pri čemer je citatu dodal vprašaj. Knjiga Walterja Lukana o Habsburški monarhiji in Slovencih v prvi svetovni vojni je pomembna in zelo dobrodošla novost v slovenskem zgodovinopisju, saj na eni strani z doslej zgodovinarjem neznanim gradivom ter izvirnimi ocenami in poudarki razširja dosedanje poznavanje obravnavane problematike, na drugi strani pa problematizira nekatere dosedanje zgodovinopisne ocene in stališča.

Peter Vodopivec

Brigitte Entner, *Wer war Klara aus Šentlipš / St. Philippen? Kärntner Slowenen und Sloweninnen als Opfer der NS-Verfolgung. Ein Gedenkbuch.*

Klagenfurt – Wien / Celovec – Dunaj, 2014. Založba Drava, 535 str.

(S portreti in skupinskimi fotografijami)

Obsežni spominski literaturi koroških Slovencev, ki obravnava čas nacizma (1938–1945), je Brigitte Entner, sodelavka Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu, dodala obširno monografijo nacističnega preganjanja. Pri tem si je zadala za spominsko knjigo neobičajno pot in opustila alfabetsko razporeditev biografij, izbrala je regionalno-kronološko. To ji je omogočilo, da je namenila veliko pozornosti sorodstvenim, političnim in drugim povezavam žrtev ter je tako posredno lahko bolje orisala narodnopolitični obseg represije režima in dimenzije ter oblike odpora

slovenskega prebivalstva na Koroškem. Biografije oziroma posamezna poglavja uvaja s kratko zgodovino preganjanja in odpora koroških Slovencev in Slovenk, več pozornosti namenja tudi socialni pripadnosti žrtev ter zapiše nekaj podatkov o njihovi izvirni kulturni in politični socializaciji.

Pri zbiranju osebnih podatkov se je avtorica soočala s številnimi problemi. Segla je po vseh že dolgo znanih seznamih nasilno pregnanih in partizanov ter aktivistov in podpornikov Osvobodilne fronte, upoštevala je številne podatke sekundarne literature in ponovno pregledala fonde v raznih arhivih v Avstriji in Nemčiji. Ker sama govori o sorodstvenih povezavah z ljudmi v Sloveniji, bi bilo morda umestno pregledati še arhive, predvsem cerkvene, v Sloveniji. Velike težave so se pojavile pri navajanju imen žrtev. V seznamih, ki so nastali po vojni na uradni strani, so slovenska osebna imena pogosto »prevedena«, družinska pa pisana v nemški varianti. To »avstrijsko posebnost« najdemo tudi v primeru imen pripadnikov povojne slovenske politične emigracije na Koroškem, kar znanstveno delo pomembno otežuje. Da bi Entnerjeva prišla do »pravih« imen, je pregledala matične knjige, pa je tudi v tem primeru naletela na težave. Župniki, ki so vse do marca 1938 zapisovali potrebne oziroma predpisane podatke, niso bili dosledni in so imena zapisovali enkrat v slovenski, drugič v nemški varianti. V sekundarni literaturi pa je naletela še na dodatni problem: poročevalci oziroma avtorji so sicer zapisali osebno ime, povezali pa so ga z imenom domačije. Le na osnovi rojstnih podatkov in podatkov o starših je bilo mogoče razrešiti številne nejasnosti. Kjer to ni bilo mogoče, je avtorica navedla več variant. Čeprav predstavlja spominska knjiga do sedaj najobširnejši seznam žrtev nacizma med koroškimi Slovenci, je B. Entnerjeva sama zapisala, da ostaja ta ali druga žrtev neomenjena, neprepoznana, kar bi lahko potrdili na osnovi sekundarne literature. Tako najdemo v raznih prispevkih, objavljenih v Vestniku Koroških partizanov (zelo uporabno bibliografijo je objavila Marija Suhadolnik), navedbe o žrtvah, pri čemer njihova imena ostajajo neznana. Ime nekaterih žrtev je razvozlala B. Entner, čeprav v seznamu literature prispevkov iz Vestnika ne najdemo, nekaj žrtev pa ostaja še naprej neznanih. Drugi tak primer je seštevek žrtev, ki ga je v *Svobodi*, mesečniku Slovenske prosvetne zveze, in v drugi periodiki objavil Mirt Zwitter. Podoben pregledni članek je objavil tudi v zborniku *Koroška v borbi* (Celovec 1951). Število smrtnih žrtev med nasilno pregnanimi koroškimi Slovenci aprila 1942, ki ga navaja Zwitter, je precej višje, kot ga je mogla akribično ugotoviti B. Entner. Vemo, da je imel Mirt Zwitter kot sodelavec manjšinskega referata Urada koroške deželne vlade takoj po vojni povsem drugačen dostop do podatkov, kot ga je imela Entnerjeva skoraj 70 let po dogodkih. Zwitter je imel v referatu deželne vlade dostop do vseh potrebnih informacij in direktno povezavo z vsemi pregnanci. Žal pa se ti tedaj zbrani podatki niso ohranili, ali pa so se ohranili le delno. Vsekakor jih v Koroškem deželnem arhivu ni. Podobne težave imajo raziskovalci s seznamom partizanov iz vrst koroških Slovencev, ki ga je kmalu po vojni pripravil imenovani referat. O njem ne vemo ničesar. V sekundarni literaturi (*Koledar Svobodne Slovenije* 1951) pa najdemo podatek za 820 partizanov. Upravičeno domnevamo, da sta oba seznama manjšinskega referata Urada Koroške deželne vlade nastala med 17. julijem 1945,

ko je postal Jožko Tischler član kolegijačasne deželne vlade, in 6. novembrom 1945, ko je le-ta kolegij zapustil.

Tudi glede podatkov o dnevu in vzroku smrti so se pri številnih žrtvah pojavile težave. Tako se podatki pisarn posameznih koncentracijskih taborišč ne ujemajo, saj so žrtve umirale tudi v podružnicah taborišč, evidenco taboriščnikov pa je vodilo centralno taborišče. V spominski literaturi pa je avtorica našla spet druge podatke. Podatki o vzrokih smrti so težava zase, saj govorijo o »naravnih« vzrokih, čeprav je vsakomur jasno, da so priporniki umirali za posledicami izkoriščanja kot prisilna delovna sila. Pri padlih partizanih so podatki prav tako problematični, saj so bili pogosto zapisani po spominu soborcev. Zaključni register imen (str. 519–35) omogoča hitro informacijo o posameznih žrtvah.

Monografija Entnerjeve med drugim dokumentira tudi spremenjeni odnos avstrijske politične javnosti do odpora koroških Slovencev, ki je potekal pod vodstvom Osvobodilne fronte. To tematiko sta načela zgodovinarja Hanns Haas in Karel Stuhlpfarrer, ki sta že leta 1977 v knjigi *Österreich und seine Slowenen* (str. 89) zapisala, da bo postalo vprašanje, ali so bile žrtve koroških Slovencev v osvobodilnem boju dejanski doprinos Avstriji, oziroma, ali niso ti partizani padli kot junaki za svobodno slovensko Koroško v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji, brezpredmetno, ko se bo uveljavilo spoznanje, da je bil vsak boj proti nacističnemu režimu, vsak prispevek, ki je doprinesel k njegovemu koncu, tudi korak za osvoboditev Avstrije in za obnovo demokratičnih razmer. Misel mednarodnega zavezništva proti nacizmu in njegovega pomena za osvoboditev Avstrije je natančno predstavil Wolfgang Neugebauer v monografiji *Der österreichische Widerstand* (str. 184), ki je slovenski odpor kljub politični orientaciji Osvobodilne fronte ovrednotil kot najpomembnejši in najučinkovitejši lastni prispevek za osvoboditev Avstrije iz nacističnega režima. Nanj se navezuje v svoji spremni besedi Barbara Prammer (str. 11–13), že pokojna predsednica državnega zbora, ki poudarja, da na osnovi raziskav Entnerjeve nimamo več opraviti z anonimno grozo, »temveč z izključevanjem, preganjanjem in umorom ljudi, katerih imena in življenjske podatke danes poznamo.« Prammerjeva opozarja tudi na podporo prebivalstva odpornikom in upa, da knjiga ne bo ostala le spominska, temveč bo koristila zgodovinsko-političnemu izobraževanju in spodbudila mlade ter odrasle, da se posvetijo zgodovini lastne družine, lastnega kraja in regije. Spremenjeni odnos do odpora dokumentira tudi dejstvo, da so projekt in natis monografije podprle vladne ustanove Slovenije in Avstrije, domala vse vidne organizacije koroških Slovencev, osebno pa deželni glavar Peter Kaiser in zvezna svetnica Ana Blatnik.

Na začetku raziskovalnega projekta je B. Entner na osnovi dostopnega arhivskega materiala in sekundarne literature izhajala iz števila okoli 300 smrtnih žrtev, vendar je med raziskavo izsledila podatke za več novih oseb, tako je opisala usodo 564 žrtev. Načela je več vprašanj, ki jih je znanost do sedaj prezrla, ali pa jim ni posvetila potrebne pozornosti. Ujemajo se z osnovnim namenom projekta, namreč s tem, da žrtve, ki so bile do sedaj le številke, iztrga iz anonimnosti in jim s tem izrazi spoštovanje. Naj omenim le dva taka problema: iz spomina koroških Slovencev so domala izrinjene vse žrtve nacizma približno do oktobra 1942. V primeru tako imenova-

nih »selskih žrtev« iz aprila 1943 se je njihov zgodovinski spomin osredotočil na 13 obglavljenih. Entnerjeva tako opozarja, da je 57 koroških Slovencev in Slovenk v kolesju nacistične represije izgubilo življenje že do oktobra 1942. V zavesti javnosti so bili ali pa so prepoznani le duhovniki Vinko Poljanec, Oto Schuster, Jožef Pollak, Anton Kutej, Johann Sporn, Štefan Singer in Johann (Janez) Hornböck. Nekaj vedenja obstaja še o članih TIGRA. Vse druge žrtve – pripadale so skoraj izključno delavskemu sloju – so ostale anonimne. B. Entner jim vrne imena, navaja vzroke aretacij, taborišča in kaznilnice, kjer so umrli, imena staršev in otrok, vzroke smrti, v posameznih primerih pripadnost stranki oziroma partiji ter njihov stan (poročen, neporočen). Po tem osnovnem vzorcu so narejeni vsi portreti, pri čemer so eni daljši, drugi krajši, štejejo lahko le nekaj vrstic, odvisno od dostopnosti virov in literature. Nazadnje avtorica za vsako žrtev navaja še vir(e) in v posameznih primerih literaturo, ki pa je pri znanih žrtvah, mdr. pri Vinku Poljancu, precej obširnejša od navedene. Zato je koristen tudi pogled v seznam literature. Med pozabljenimi žrtvami na kratko omenja žrtve evtanazije. Po Entnerjevi je bilo med koroškimi žrtvami evtanazije okoli 150 koroških Slovencev in Slovenk, ki pa jih ne navaja v celoti, predstavi le tri primere (str. 73–75). V primeru »selskih žrtev« je gestapo sprva priprl nekaj nad 200 oseb. Državno tožilstvo je 134 od njih obtožilo, kar pa ne pomeni, da so ostali bili oproščeni. V središču pozornosti in skoraj vseh spominskih prireditvah ostaja 13 oseb, ki so bile 29. aprila 1943 na Dunaju obglavljene. 26 od 134 nacistične represije ni preživelo. Zapadle so tako rekoč kolektivni pozabi in avtorica domneva, da je v tem razlog za spominsko prireditev ob prekopu obglavljenih (str. 39). Iz literature vemo, da je pred samo justifikacijo »selskih žrtev« v celovški bolnišnici umrl Tomaž Olip, po domače Jereb, z Obirskega. Ko se je hotel v sodni dvorani posloviti od obsojencev, so ga tako močno pretepli, da je za posledicami udarcev umrl. Mrliški list seveda tega ne dokumentira. Tudi manj pozornega bralca bo zmotil odstopajoči podatek, ko avtorica govori o 135 (in ne 134) obtoženih in 28 (in ne 26) nadaljnjih umrlih žrtvah (str. 148).

Začetek druge faze preganjanja avtorica določa z napadom rajha na Kraljevino Jugoslavijo. Z njim se je nacistični režim lotil izbrisa koroških Slovencev. Zajete so bile nekatere osebe, ki so vohunile za Jugoslavijo, in bile justificirane. Pomemben je bil individualni odpor proti režimu, saj organiziranega odpora v obliki Osvobodilne fronte še ni bilo. Nasilni pregon aprila 1942 so koroški Slovenci doživeli kot odločilen prelom svoje zgodovine. Številnim je travma ostala za vedno. Na ustanovnem občnem zboru Zveze slovenskih izseljencev 1. februarja 1946 je Mirt Zwitter govoril o 74 smrtnih žrtvah med pregnanci, o osmih pogrešanih pa še ni imel podatkov. To so bili otroci, žene, možje in vojaki, ki jih je režim nasilno mobiliziral po taboriščih in so padli na raznih frontah. Zwitter je navedel na ustanovnem občnem zboru zveze 108 primerov nasilne mobilizacije. Vemo, da so nekateri med njimi v svojih enotah protestirali, da so njihove družine nasilno pregnane, sami pa da morajo služiti v nemški armadi. Nekateri so hoteli pojasnilo od Aloisa Maierja-Kaibitscha, ker jim je bilo znano, da je bil glavni krivec pregona njihovih družin.

Med žrtve Entnerjeva prišteva tudi osebe, ki so pregon prestale, se vračale ali

vrnile na Koroško, umrle na poti ali pa doma za posledicami neznosnih življenjskih razmer v taboriščih ali za posledicami prisilnega dela.

Nasilno izseljevanje slovenskih družin aprila 1942 je pripravljenost posameznikov, da se uprejo režimu, stopnjevalo. Odpor je zajel predvsem področje Sel in Železne Kaple, od koder je bilo največ dezertirjev, ki so se po porazu Kraljevine Jugoslavije počasi vračali in so o odporu v Sloveniji že nekaj vedeli. Literatura jih najpogosteje poimenuje z »zelenim kadrom«. Velik val aretacij novembra in decembra 1942, ki je segal v februar 1943, odpora ni zadušil. Nacistični režim ni dosegel osnovnega namena represalij, namreč tega, da bi popolnoma zrušil odpor. Odporu so se pridružili predvsem tisti, ki so bili politično in kulturno osveščeni, bodisi da so bili aktivni pred anšlusom v slovenskih kulturnih društvih in v slovenskem političnem gibanju, ali pa, da so si prve izkušnje političnega delovanja nabrali kot aktivisti in podporniki Komunistične partije Avstrije in jih najdemo na njenih listah pri zadnjih demokratičnih občinskih volitvah na Koroškem že leta 1932. Po Entnerjevi je režim skušal priti na sled upornikom tudi tako, da je povečal mrežo vohunov. Prebivalstvo, predvsem pa družine, iz katerih so izhajali odporniki, je odpor podpiralo z informacijami, živili, upornikom je nudilo bivališče in skrbelo za sanitetni material. Avtorica natančno opisuje uporne družine, njene člane, ki so prestopili k partizanom, in govori o sorodstvenih povezavah tudi preko stare avstrijsko-jugoslovanske meje. Tako bi lahko rekli, da se je zavest o potrebi odpora proti nacizmu širila predvsem na osnovi osebnih doživetij, pri čemer so družinske in sorodstvene povezave spet igrale pomembno vlogo. Partizani so jeseni 1943 prešli k »prisilni mobilizaciji« in s tem hoteli obvarovati družine pred represalijami. Videti je, da je nacistični režim to namero dokaj hitro spregledal. To potrjujejo tudi dokumenti trinajstega esesovskega policijskega polka, ki je v letu 1944 vodil protipartizanski boj na Koroškem. Represija ni izostala in je prizadele cele družine, kot to na primeru hajke januarja 1944 opisuje avtorica (str. 234–58). B. Entner spregovori na kratko tudi o naivnosti prizadetega prebivalstva, ki ga je zaznala v posameznih primerih, ko so družinski člani kar sami iskali stik z varnostnimi organi režima. Iz tega lahko sklepamo, da je bila poučenost prebivalstva o naravnosti režima pomanjkljiva. Ta nepoučenost je polagoma upadla, za kar so poskrbeli aktivisti Osvobodilne fronte. Avtorica se malo dotakne tudi socialne strukture upornikov, ki so bili v prvi vrsti najemniki, gozdni delavci, delavci v lesnopredelovalni industriji, ali pa so živeli do svojega odhoda v partizane kot delavci na kmetijah, ki so bile v lasti njihovih bratov ali sester. Le redki so bili obrtniki, še redkejši dijaki oziroma študentje. Odpor na področju Železne Kaple in Sel so podpirali ali se mu pridružili tudi – ali predvsem – Slovenci, ki so bili na prisilnem delu v podjetjih tega področja, tako na primer v papirnici na Rebrci, prisilni delavci in delavke iz Ukrajine in Poljske in vojni ujetniki, ki jim je uspel pobeg. Opis kolektivnega in individualnega odpora na tem področju zaključuje s pobjem pri Peršmanu 25. aprila 1945.

Naštevaje žrtev odpora in pregona na področju Podjune in Svinške planine začneja z likvidacijo blokajterja Johanna Kressniga, izvedli so jo partizani 3. maja 1943. Posledično je pliberska žandarmerija zaprla večje število oseb in nekatere predala

gestapu v Celovcu. Od tam jih je pot vodila v razna koncentracijska taborišča, od koder se jih sedem ni več vrnilo. Seveda je ob tem treba upoštevati zgodnje oblike odpora in odpor vse do konca leta 1942, ki ga avtorica opisuje v prejšnjih poglavjih. Entnerjeva nadaljuje z aretacijami v Grabaljah julija 1943, opisuje aretacije na tem področju maja in junija 1944 ter aretacije v Grebinju 1944. Zadnje že napoveduje razpredenost odporniške mreže in njeno povezanost z zametki odpora med Avstrijci. Tudi za to področje pravi, da so odporniki prihajali predvsem iz vrst dninarjev in hlapcev, bili so najemniki in mali kmetje, gozdni in industrijski delavci, nekaj pa jih je bilo tudi iz vrst železničarjev in rudarjev. Glede Georga Čarfa – Jurčka in Josefa Zenkla (v nemški varianti imen) pa bi verjetno bilo treba pogledati, ali ne obstaja neposredna povezava z njunimi imeni iz časa bojev za severno mejo v letih 1918/1919. Prvi je bil sin zdravnika, drugi učitelja. Politično so se žrtve tega področja socializirale med manjšinskimi organizacijami, pri socialnih demokratih oziroma revolucionarnih socialistih ter pri komunistični partiji. Oboroženi odpor tega področja je naletel na podobne težave kot v selskem in železnokapelskem območju, prebivalstvo ga je podpiralo na enak način, pridružili pa so se mu domačini, prisilni delavci in delavke ter vojni ujetniki. Zlasti na območju Svinške planine je bil delež zadnjih pomemben. Za odpor na levem bregu velikovškega okraja velja opozoriti na še neizkoriščene zapise v farnih kronikah in na nekatere osebne spomine in zapise, ki jih B. Entner še ni imela. V zvezi s partizani je najbolj natančen Marjan Linasi. Dodatno vprašanje je, kako obravnavati »domače« žrtve pri gradnji elektrarn Žvabek in Labot. So te osebe vstopile v delovno razmerje prostovoljno?

Tudi poglavje, ki obravnava odpor in preganjanje na področju Roža in na desnem bregu Drave vse do Celovca (str. 390–465), v vsej razsežnosti razkriva dilemo dosedanjega raziskovalnega dela – raziskovalci so se vse preveč orientirali po žrtvah oboroženega odpora in žrtvah, ki jih je ta neposredno povzročal. Individualni odpor je ostajal neodkrit oziroma je skozi čas tonil v pozabo. Iz kratkih življenjepisov posameznih žrtev povzemamo, da pogosto niti ni bilo mogoče ugotoviti neposrednih vzrokov aretacij, v »javnost« so stopile takorekoč šele, ko jih je celovski gestapo napolnil v koncentracijska taborišča, iz katerih se niso vrnile. Večinoma so bili to delavci in delavke, ki so na ta ali oni način zbudili pozornost varnostnih organov. Med njimi najdemo kar nekaj delavcev, ki so bili rojeni v današnji Sloveniji in so morali na delo na Koroško. Iz podatkov vidimo, da je odpor sorazmerno zgodaj zajel tudi zgornji Rož, čeprav je režim od tu pregnal aprila 1942 najbolj zavedne slovenske družine. S tega področja so slovenski odporniki spleтали niti tudi do večinskega prebivalstva v Celovcu in v okolici Beljaka, da bi tudi med njimi zanetili odpor. V biografske skice avtorica vključuje delo Matije Verdника – Tomaža, opozarja na politično delovanje Dušana Pirjevca – Ahaca, spregovori o usodi borcev izpod Arihove peči, o razkritju mreže Osvobodilne fronte na Gurah oziroma v Bilčovsu ter o razbitju skupine Karavanke avstrijskega odporniškega gibanja na področju Borovelj in Žingarice. Neomenjena oziroma malo opazna ostaja skupina, ki se je oblikovala konec leta 1944 in od začetka 1945 v okolici Grabštanja (str. 458). Tudi njo je gestapo razkril in zaprl večje število ljudi. Verjetno so njeni člani skupaj z aretiranimi iz Bilčovsa čakali na

obravnavo pred celovškimi sodiščem. Do te iz dveh razlogov ni prišlo: v Berlinu je v bombnem napadu izgubil življenje zloglasni sodnik Roland Freisler, ki je v Celovcu vodil obravnavo proti odpornikom iz Sel in Železne Kaple, glavni vzrok pa je bil konec druge svetovne vojne. Nepojasnjeni ostajajo dogodki zadnjih vojnih dni – režim je namreč še zadnje dni vojne streljal svoje nasprotnike na strelišču na Križni gori v Celovcu. S tem v zvezi bi bilo treba pregledati še arhivski material krške škofije oziroma zapise poznejšega generalnega vikarja Josefa Kadrasa, ki se je po nepreverjenih podatkih zadnje vojne dni zavzemal za pripornike v celovski jetnišnici. Slovenska stran mu je očitala, da v zadevi Majde Vrhovnik in drugih ujetih slovenskih aktivistov ni ravnal prav.

Svojo raziskavo B. Entner nadaljuje z odporniško skupino pod Dobračem, ki jo je režim uničil 21. aprila 1945. Pozornost namenja individualnemu odporu (str. 469–73), aretacijam neposredno po atentatu na Hitlerja 20. julija 1944 in tistim iz »akcije Gitter«. V zadnjem primeru je bilo na Koroškem zajetih okoli 100 oseb. Večinoma so bili to funkcionarji in aktivisti predvojnih (1933, 1934) demokratičnih strank, ki so jih kmalu spet izpustili, vendar jih je 7 izmed njih s slovensko konotacijo našlo smrt v raznih taboriščih (str. 474–81). Najbolj ugledna žrtev je bil vsekakor Anton Falle, predsednik koroške socialdemokratske delavske stranke, ki je izhajal iz vrst koroških Slovencev.

Avtorica razpravo zaključuje z justificiranimi dezerterji nemške vojske in tistimi, ki so se branili vstopiti v njene enote, z žrtvami iz vrst jehovih prič, s številnimi žrtvami zadnjih dni vojne na področju Borovelj in okolice ter s slovenskimi žrtvami odporniške skupine Beljak – Treffen (Villach – Treffen). V zvezi z Borovljami in odporniki izven okrajev s slovenskim ali mešanim prebivalstvom je treba opozoriti na dvoje: pri begu nemških in kolaborantskih enot preko Ljubelja (predora in prelaza) je padlo večje število vojakov. O tem zelo kratko poroča farna kronika fare Sv. Duha v Podljubelju, daljši zapis župnika Tomaža Orascha pa se ni ohranil. Prebivalstvo je videlo, da so padle pokopavali ob robu ljubeljske ceste, kmalu po vojni pa je Črni križ organiziral prekope. Koliko je bilo med padlimi partizanov, razen v primeru Podljubelja, nihče ni raziskoval oziroma zapisal. V primeru odpora izven področja s slovenskim ali mešanim prebivalstvom pa velja opozoriti na poročila 13. eses policijskega bataljona, ki je bil vključen v protipartizanski boj. Iz teh poročil izhaja, da so se odporniki pojavili tudi tam, enota jih je praviloma zasledovala do njihove popolne likvidacije. Ni znano, ali so bili med njimi tudi koroški Slovenci, iz zapisov pa vemo, da so z njimi sodelovali ali se njim priključili Slovenci, ki so bili na prisilnem delu oziroma jih je usoda zanesla v vojnem času na Koroško. Najbolj znana sta primera iz Himmelberga oziroma Sirnizta ter iz Weitensfelda.

Z razpravo B. Entner *Wer war Klara aus Šentlipš / St. Philippen?* so koroški Slovenci dobili najboljše in najtemeljitejšo analizo in seznam žrtev nacizma iz svojih vrst. Zato se lahko pridružimo misli, da ta spominska knjiga obuja pozabljeno vedenje o žrtvah in le-te spet postavlja v javni prostor. Spomin na številne žrtve je izbrisal čas. Kdo še pozna Marijo Tomaž, ki je bila 22. julija 1943 obglavljena v Berlin Plötzensee-ju? Kdo se danes še spominja delavca Andreja Schwarza, ki je že 30.

decembra 1938 izgubil življenje v Dachau? Kdo se še spominja Katre Kožlak, ki jo je policija februarja 1945 ustrelila pred njeno hišo? Ali kdo še pomisli na Klaro Pinter iz Šentlipša, ki je bila umorjena v koncentracijskem taborišču v Auschwitzu? Vse te in druge žrtve nam knjiga ponovno prikliče v zavest.

Avguštin Malle